

Research Paper

Investigating and identifying factors affecting economic inequality among Tehran citizens

Mohsen Arany¹, Nayer Pirahari^{*2}, Mojtaba Sedaghati³

1,2,3. Department of Sociology, Garmsar Branch, Islamic Azad University, Garmsar, Iran

ARTICLE INFO

Abstract

PP: 699-712

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Economic inequality Tehran citizens identification of effective factors*

Economic inequality, as one of the most important metropolitan challenges, has wide-ranging consequences on sustainable development, social justice, and urban cohesion. The present study was conducted with the aim of investigating and identifying the factors affecting economic inequality among Tehran citizens. The research method is descriptive-analytical and its approach is mixed; quantitative data was collected through a structured questionnaire and qualitative data through semi-structured interviews. The statistical population includes households in 22 districts of Tehran, from which 400 valid questionnaires were collected through stratified random sampling. Data analysis was performed using a multivariate regression model and thematic coding. The findings show that variables such as differences in access to job and educational opportunities, income gap, discrimination in the labor market, concentration of capital in the housing sector, and inequality in the provision of urban services play a decisive role in intensifying the class gap. Also, intra-urban migration and inefficient housing policies have led to the concentration of poverty in peripheral areas and deepened the economic gap. Qualitative results indicate that a sense of injustice and a decrease in social capital are direct consequences of these inequalities. Based on the final analysis, a combination of structural (such as economic policies and urban planning), institutional (such as weak tax system), and individual (such as education level and job skills) factors are effective in shaping this situation. This study suggests that urban policymakers should provide the basis for reducing economic inequality in Tehran by reforming the income distribution system, strengthening education and skills training, and balanced development of urban services. The results of the research can be used as a basis for decision-making in urban planning and designing justice-oriented strategies in the management of the Tehran metropolis.

Citation: Arany, M., Pirahari, N. and Sedaghati, M. (2024). **Investigating and identifying factors affecting economic inequality among Tehran citizens.** *Geography (Regional Planning)*, 14(57), 699-712

DOI: 10.22034/jgeoq.2025.537113.4307

* **Corresponding author:** Nayer Pirahari, **Email:** n-pirahari@iau.ac.ir

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Economic inequality has become a pressing issue in urban centers worldwide, and Tehran is no exception. Rapid urbanization, uneven development, and structural disparities in access to resources have contributed to a persistent gap between high- and low-income residents. Understanding the factors that drive economic inequality in Tehran is crucial for policymakers, urban planners, and social scientists seeking to promote inclusive development. This study aims to examine and identify the key determinants of economic inequality among Tehran's citizens, including income distribution, housing ownership, employment type, and access to essential services. By integrating quantitative data from official statistics and qualitative insights from expert interviews, the research provides a comprehensive analysis of the spatial, social, and institutional dimensions of inequality. Ultimately, this study seeks to inform strategies for reducing disparities and fostering equitable urban growth in Tehran.

Methodology

This study employs a mixed-methods approach to investigate the factors influencing economic inequality among Tehran's citizens. Quantitative data were collected from official sources, including the Statistical Center of Iran and the Central Bank, focusing on income distribution, housing ownership, employment types, and regional disparities across Tehran's 22 districts. Complementing the quantitative analysis, qualitative data were obtained through semi-structured interviews with urban planners, economists, and policy experts to gain deeper insights into the institutional, social, and spatial determinants of inequality. Data analysis was conducted using statistical techniques for the quantitative component and thematic coding with ATLAS.ti software for the qualitative interviews. By integrating both approaches, the study provides a comprehensive understanding of the structural, economic, and social factors driving inequality in Tehran, allowing for a

nuanced interpretation of patterns and underlying causes.

Results and Discussion

The findings of this study reveal that economic inequality in Tehran is both persistent and multidimensional. Quantitative analysis shows significant disparities in income, housing ownership, and access to employment across the city's 22 districts, with northern areas exhibiting higher income levels, greater homeownership rates, and better access to high-paying jobs compared to southern and peripheral districts. Qualitative insights from expert interviews highlight the role of structural and institutional factors, including the concentration of economic activities in the northern districts, ineffective redistributive policies, and the impact of housing market dynamics on wealth accumulation. Additionally, the study identifies social consequences of inequality, such as limited access to quality education and healthcare in low-income areas, which reinforce the cycle of poverty. Overall, the results indicate that economic inequality in Tehran is shaped by a combination of individual economic characteristics, spatial disparities, and broader institutional policies, underscoring the need for integrated interventions to address both structural and socioeconomic drivers.

Conclusion

The results of this study indicate that economic inequality in Tehran is influenced by a combination of structural, economic, and social factors. Northern districts exhibit higher income levels, greater homeownership, and better access to formal employment, whereas southern and peripheral districts face lower incomes, higher unemployment, and limited access to essential services. Quantitative data reveal that housing ownership and employment type are strong predictors of income disparities, while qualitative interviews emphasize the role of institutional and policy-related factors, such as the concentration of economic activities in certain areas and the limited effectiveness of redistributive programs. Moreover, the findings highlight the social consequences of inequality, including reduced access to quality

education and healthcare, which perpetuate cycles of poverty and restrict upward mobility. Overall, the results demonstrate that addressing economic inequality in Tehran

requires comprehensive strategies that integrate urban planning, social policy, and economic interventions to target both structural and individual-level determinants.

Tehran. *Iranian Journal of Urban Studies*, 15(3), 45–62.

References

1. Haidari, M., Fazeli, N., & Ramazani, S. (2022). Spatial analysis of economic inequality in Tehran's urban districts. *Urban Research Quarterly*, 12(4), 33–58.
2. Hosseini, K., Rostami, A., & Karimi, H. (2023). Structural factors affecting economic inequality in Tehran. *Urban Economics Journal*, 18(2), 77–102.
3. Saei, F. (2021). Social consequences of economic inequality in large cities. *Sociology of Iran*, 21(1), 55–73.
4. Statistical Center of Iran. (2023). Indicators of social justice and income inequality in Iran. Tehran: Statistical Center of Iran.
5. Central Bank of Iran [Bank Markazi]. (2022). Annual economic report. Tehran: Central Bank.
6. Tehran Municipality. (2022). Social and economic status report of Tehran's 22 districts. Tehran: Planning Deputy, Tehran Municipality.
7. Fazeli, N. (2020). Everyday life of Tehranis and social disparities. Tehran: Nashr-e Ney.
8. Kazemi, R. (2019). Critique of urban development plans and spatial inequality in Tehran. *City and Development Journal*, 9(1), 15–37.
9. Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What can be done?* Harvard University Press.
10. Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23–40.
11. Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
12. Shakiba, M., Rezaei, A., & Khorshidi, A. (2021). Urban housing policies and inequality in Tehran. *Iranian Journal of Urban Studies*, 15(3), 45–62.
13. UN-Habitat. (2021). *World cities report 2021: The value of sustainable urbanization*. United Nations Human Settlements Programme.
14. Wilkinson, R., & Pickett, K. (2010). *The spirit level: Why equality is better for everyone*. Penguin Books.
15. Alonso, W. (1964). *Location and land use*. Harvard University Press.
16. Cowell, F. A. (2011). *Measuring inequality* (3rd ed.). Oxford University Press.
17. Keynes, J. M. (2013). *The general theory of employment, interest and money* (Original work published 1936). Palgrave Macmillan.
18. Marx, K. (1990). *Capital: Volume I* (B. Fowkes, Trans.; Original work published 1867). Penguin Classics.
19. OECD. (2022). *Income inequality indicators*. <https://www.oecd.org>
20. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
21. Rawls, J. (1999). *A theory of justice* (Rev. ed.; Original work published 1971). Harvard University Press.
22. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). SAGE.
23. Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What can be done?* Harvard University Press.
24. Bank Markazi. (2022). Annual economic report. Central Bank of Iran.
25. Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23–40.
26. Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.

27. Shakiba, M., Rezaei, A., & Khorshidi, A. (2021). Urban housing policies and inequality in Tehran. *Iranian Journal of Urban Studies*, 15(3), 45–62.
28. UN-Habitat. (2021). World cities report 2021: The value of sustainable urbanization. United Nations Human Settlements Programme.
29. Wilkinson, R., & Pickett, K. (2010). *The spirit level: Why equality is better for everyone*. Penguin.
30. Alonso, W. (1964). *Location and land use*. Harvard University Press.
31. Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What can be done?* Harvard University Press.
32. Bank Markazi. (2022). *Annual economic report*. Central Bank of Iran.
33. Cowell, F. A. (2011). *Measuring inequality* (3rd ed.). Oxford University Press.
34. Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23–40.
35. Keynes, J. M. (2013). *The general theory of employment, interest and money* (Original work published 1936). Palgrave Macmillan.
36. Marx, K. (1990). *Capital: Volume I* (B. Fowkes, Trans.; Original work published 1867). Penguin Classics.
37. OECD. (2022). *Income inequality indicators*. <https://www.oecd.org>
38. Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
39. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
40. Rawls, J. (1999). *A theory of justice* (Rev. ed.; Original work published 1971). Harvard University Press.
41. Shakiba, M., Rezaei, A., & Khorshidi, A. (2021). Urban housing policies and inequality in Tehran. *Iranian Journal of Urban Studies*, 15(3), 45–62.
42. UN-Habitat. (2021). World cities report 2021: The value of sustainable urbanization. United Nations Human Settlements Programme.
43. Wilkinson, R., & Pickett, K. (2010). *The spirit level: Why equality is better for everyone*. Penguin.
44. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). SAGE.
45. Alonso, W. (1964). *Location and land use*. Harvard University Press.
46. Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23–40.
47. Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
48. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.

مقاله پژوهشی

بررسی و شناسایی عوامل موثر بر نابرابری اقتصادی در بین شهروندان تهران

محسن آرانی- گروه جامعه شناسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران
نیر پیراهری* - گروه جامعه شناسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران
مجتبی صدقاتی فرد- گروه جامعه شناسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>شماره صفحات: ۶۹۹-۷۱۲</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> 	<p>نابرابری اقتصادی به عنوان یکی از مهم ترین چالش های کلان شهری، پیامدهای گسترده ای بر توسعه پایدار، عدالت اجتماعی و انسجام شهری دارد. پژوهش حاضر با هدف بررسی و شناسایی عوامل موثر بر نابرابری اقتصادی میان شهروندان تهران انجام شده است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و رویکرد آن ترکیبی است؛ داده های کمی از طریق پرسش نامه ساختاریافته و داده های کیفی با مصاحبه های نیمه ساختاریافته گردآوری شد. جامعه آماری شامل خانوارهای مناطق ۲۲گانه تهران است که با نمونه گیری طبقه ای-تصادفی، ۴۰۰ پرسش نامه معتبر جمع آوری گردید. تحلیل داده ها با استفاده از مدل رگرسیون چندمتغیره و کدگذاری تماتیک انجام شد. یافته ها نشان می دهد که متغیرهایی چون تفاوت سطح دسترسی به فرصت های شغلی و آموزشی، شکاف درآمدی، تبعیض در بازار کار، تمرکز سرمایه در بخش مسکن و نابرابری در ارائه خدمات شهری، نقش تعیین کننده ای در تشدید فاصله طبقاتی دارند. همچنین، مهاجرت های درون شهری و سیاست های ناکارآمد در حوزه مسکن، موجب تمرکز فقر در مناطق پیرامونی شده و شکاف اقتصادی را عمیق تر کرده است. نتایج کیفی حاکی از آن است که احساس بی عدالتی و کاهش سرمایه اجتماعی، پیامدهای مستقیم این نابرابری ها محسوب می شوند. بر اساس تحلیل نهایی، ترکیب عوامل ساختاری (مانند سیاست های اقتصادی و برنامه ریزی شهری)، نهادی (مانند ضعف نظام مالیاتی) و فردی (نظیر سطح تحصیلات و مهارت شغلی) در شکل گیری این وضعیت موثر است. این مطالعه پیشنهاد می کند سیاست گذاران شهری با اصلاح نظام توزیع درآمد، تقویت آموزش و مهارت آموزی، و توسعه متوازن خدمات شهری، زمینه کاهش نابرابری اقتصادی در تهران را فراهم آورند. نتایج تحقیق می تواند به عنوان مبنای تصمیم گیری در برنامه ریزی شهری و طراحی راهبردهای عدالت محور در مدیریت کلان شهر تهران مورد استفاده قرار گیرد.</p>

استناد: آرانی، محسن، پیراهری، نیر و صدقاتی فرد، مجتبی. (۱۴۰۳). بررسی و شناسایی عوامل موثر بر نابرابری اقتصادی در بین شهروندان تهران. فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)، ۱۴(۵۷)، ۶۹۹-۷۱۲.

DOI: 10.22034/jgeoq.2025.537113.4307

* نویسنده مسئول: نیر پیراهری. ایمیل: n-pirahari@iau.ac.ir

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

نابرابری اقتصادی یکی از مهم‌ترین چالش‌های توسعه شهری در قرن بیست و یکم است که نه تنها بر توزیع منابع و فرصت‌های اقتصادی اثر می‌گذارد، بلکه پیامدهای گسترده‌ای بر عدالت اجتماعی، انسجام اجتماعی و کیفیت زندگی شهروندان دارد (Atkinson, 2015). کلان‌شهر تهران به‌عنوان پایتخت و بزرگ‌ترین مرکز اقتصادی، سیاسی و فرهنگی ایران، در دهه‌های اخیر با رشد سریع جمعیت، مهاجرت گسترده، و تمرکز فعالیت‌های اقتصادی مواجه بوده است؛ عواملی که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم زمینه‌ساز گسترش نابرابری اقتصادی در این شهر شده‌اند (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲). مطالعات متعدد نشان می‌دهد که نابرابری اقتصادی نه تنها به شکاف درآمدی محدود نمی‌شود، بلکه شامل نابرابری در دسترسی به فرصت‌های شغلی، خدمات شهری، آموزش، بهداشت و مسکن نیز هست (World Bank, 2023). در تهران، تمرکز فعالیت‌های اقتصادی در مناطق مرکزی و شمالی، تفاوت آشکاری در سطح درآمد، مسکن و امکانات آموزشی میان مناطق ۲۲گانه ایجاد کرده است (حیدری و همکاران، ۱۴۰۱). این وضعیت با شاخص‌هایی چون ضریب جینی، اختلاف درآمدی دهک‌ها و توزیع نابرابر خدمات شهری قابل ردیابی است (Bank Markazi, 2022). یکی از عوامل مهم در گسترش نابرابری، سیاست‌های ناکارآمد شهری و اقتصادی است. به‌عنوان نمونه، سیاست‌های مسکن که بیشتر بر ساخت‌وسازهای لوکس متمرکز بوده‌اند، موجب افزایش قیمت زمین و اجاره و در نتیجه، فشار بر خانوارهای کم‌درآمد شده است (Shakiba et al., 2021). همچنین، توزیع نامتوازن فرصت‌های شغلی با درآمد مناسب، تمرکز بنگاه‌های اقتصادی در مناطق خاص و ضعف نظام مالیاتی در بازتوزیع ثروت، بر شدت این نابرابری افزوده است (Piketty, 2014). پیامدهای اجتماعی این نابرابری گسترده شامل کاهش سرمایه اجتماعی، افزایش احساس بی‌عدالتی، گسترش حاشیه‌نشینی و حتی تشدید آسیب‌های اجتماعی همچون جرم و خشونت شهری است (Wilkinson & Pickett, 2010). تحقیقات داخلی نشان می‌دهد که شکاف اقتصادی، زمینه بی‌اعتمادی به نهادهای حکومتی و کاهش مشارکت شهروندان در امور عمومی را تقویت می‌کند (ساعی، ۱۴۰۰).

از منظر نظری، تحلیل نابرابری اقتصادی در تهران نیازمند ترکیب رویکردهای اقتصاد شهری، جامعه‌شناسی شهری و نظریه‌های توزیع درآمد است. نظریه نابرابری ساختاری بیان می‌کند که تمرکز قدرت اقتصادی در گروه‌های خاص و دسترسی محدود سایرین به منابع، سبب بازتولید نابرابری می‌شود (Harvey, 2008). در تهران، وجود ساختارهای اقتصادی متمرکز و سیاست‌های ناکارآمد مالیاتی، نمونه‌ای از چنین فرآیندی است. افزون بر این، مهاجرت‌های گسترده از سایر استان‌ها به تهران، فشار مضاعفی بر بازار کار و مسکن وارد کرده و موجب شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در حاشیه شهر شده است (UN-Habitat, 2021). این مناطق به دلیل کمبود زیرساخت‌های شهری، بیشترین آسیب را از نابرابری اقتصادی متحمل می‌شوند.

با وجود اهمیت موضوع، هنوز پژوهش‌های جامع و به‌روز درباره عوامل ساختاری، نهادی و فردی مؤثر بر نابرابری اقتصادی در سطح شهر تهران محدود است. بسیاری از مطالعات صرفاً به تحلیل آماری شاخص‌های درآمدی پرداخته‌اند و کمتر به بررسی هم‌زمان عوامل اجتماعی، نهادی و سیاستی توجه کرده‌اند (حسینی و همکاران، ۱۴۰۲). بنابراین، شناسایی دقیق این عوامل و ارائه راهکارهای مبتنی بر شواهد برای کاهش نابرابری ضروری است. تحقیق حاضر با هدف پر کردن این شکاف دانشی، درصدد پاسخ به این پرسش‌های اساسی است: مهم‌ترین عوامل ساختاری و نهادی مؤثر بر نابرابری اقتصادی در بین شهروندان تهران کدام است؟ نقش متغیرهایی همچون سیاست‌های مسکن، نظام مالیاتی، دسترسی به فرصت‌های شغلی و آموزش در گسترش این نابرابری چیست؟ چه ارتباطی میان نابرابری اقتصادی و پیامدهای اجتماعی همچون سرمایه اجتماعی، مشارکت مدنی و آسیب‌های اجتماعی وجود دارد؟ پاسخ به این پرسش‌ها می‌تواند مبنای تدوین سیاست‌های شهری عدالت‌محور و برنامه‌های توسعه پایدار در تهران باشد. بر این اساس، پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا با بهره‌گیری از داده‌های کمی و کیفی و تحلیل چندسطحی، تصویری جامع از وضعیت نابرابری اقتصادی در پایتخت ارائه دهد و راهکارهایی کاربردی برای سیاست‌گذاران شهری و ملی پیشنهاد کند.

مروری بر مفاهیم و مبانی نظری:

مفهوم نابرابری اقتصادی

نابرابری اقتصادی به تفاوت در توزیع درآمد، ثروت، و دسترسی به فرصت‌های اقتصادی میان افراد و گروه‌های اجتماعی اطلاق می‌شود. (Atkinson, 2015) این مفهوم تنها به شکاف درآمدی محدود نیست، بلکه شامل نابرابری در دسترسی به آموزش، خدمات بهداشتی، فرصت‌های شغلی، مسکن و سایر منابع رفاهی است. (World Bank, 2023) در کلان‌شهرها، نابرابری اقتصادی اغلب در قالب تفاوت شدید در کیفیت زندگی میان مناطق مختلف و ایجاد قطب‌های فقر و ثروت بروز می‌کند (Wilkinson & Pickett, 2010).

شاخص‌های سنجش نابرابری

رایج‌ترین شاخص اندازه‌گیری نابرابری «ضریب جینی» است که توزیع درآمد را بر اساس منحنی لورنز می‌سنجد و عددی بین صفر (برابری کامل) تا یک (نابرابری کامل) ارائه می‌کند. (Cowell, 2011) شاخص‌های دیگری همچون نسبت درآمدی دهک‌ها، شاخص تایل (Theil index) و شاخص پالمه نیز برای تحلیل شکاف درآمدی کاربرد دارند. (OECD, 2022) در ایران، آمار رسمی ضریب جینی در سال‌های اخیر بین ۰.۳۷ تا ۰.۴۰ در نوسان بوده است که نشان‌دهنده نابرابری متوسط اما رو به افزایش است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲).

ریشه‌های نظری نابرابری اقتصادی

رویکرد اقتصاد کلاسیک و نئوکلاسیک

اقتصاددانان کلاسیک مانند آدام اسمیت، توزیع درآمد را تابع طبیعی کار و سرمایه می‌دانستند و بر این باور بودند که بازار آزاد با گذر زمان به تعادل منجر می‌شود. (Smith, 1776/1994) اما منتقدان نئوکلاسیک، مانند کینز، بر نقش سیاست‌های دولت در تعدیل نابرابری از طریق مالیات و هزینه‌های عمومی تأکید کردند. (Keynes, 1936/2013)

نظریه مارکسیستی

کارل مارکس نابرابری را ناشی از ساختار طبقاتی سرمایه‌داری می‌دانست که در آن مالکیت ابزار تولید در دست اقلیت سرمایه‌دار است. (Marx, 1867/1990) از این دیدگاه، نابرابری نه یک انحراف، بلکه نتیجه طبیعی نظام سرمایه‌داری است.

نظریه‌های معاصر

توماس پیکتی در کتاب «سرمایه در قرن بیست و یکم» (۲۰۱۴) نشان داد زمانی که نرخ بازده سرمایه از نرخ رشد اقتصادی فراتر رود، ثروت در دست گروه‌های ثروتمند متمرکز می‌شود و نابرابری افزایش می‌یابد. نظریه نابرابری ساختاری دیوید هاروی نیز بر نقش قدرت سیاسی، مالکیت زمین و سیاست‌های شهری در بازتولید نابرابری تأکید دارد. (Harvey, 2008)

نابرابری اقتصادی در شهرها و کلان‌شهرها

نابرابری اقتصادی در بستر شهری پدیده‌ای چندبعدی است. تمرکز خدمات و فرصت‌های شغلی در مناطق مرکزی، تفاوت قیمت مسکن، و توزیع نامتوازن زیرساخت‌ها از دلایل عمده نابرابری در شهرها محسوب می‌شوند. (UN-Habitat, 2021) در کلان‌شهرهایی نظیر تهران، این عوامل به شکل دوگانه مرکز-پیرامون بروز کرده و منجر به گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در حاشیه شهر شده است. (Shakiba et al., 2021)

مبانی نظری مرتبط با نابرابری در تهران

اقتصاد شهری و مکان‌یابی

بر اساس نظریه اقتصاد شهری، توزیع نابرابر فعالیت‌های اقتصادی و مسکن سبب تفاوت شدید قیمت زمین و اجاره در مناطق مختلف می‌شود. (Alonso, 1964) در تهران، تمرکز فعالیت‌های تجاری و اداری در مناطق شمالی و مرکزی به افزایش قیمت و انباشت سرمایه در این نواحی انجامیده است (حیدری و همکاران، ۱۴۰۱).

نظریه سرمایه اجتماعی

پوتام (۲۰۰۰) بیان می‌کند که نابرابری اقتصادی سرمایه اجتماعی را تضعیف می‌کند، زیرا شکاف طبقاتی حس اعتماد متقابل را کاهش می‌دهد. کاهش سرمایه اجتماعی خود می‌تواند به چرخه‌ای معیوب از فقر و نابرابری منجر شود (ساعی، ۱۴۰۰).

نظریه عدالت توزیعی

جان رالز در نظریه عدالت خود بر «اصل تفاوت» تأکید می‌کند که می‌گوید نابرابری تنها در صورتی قابل توجیه است که به نفع کم‌برخورداران باشد (Rawls, 1971/1999) با توجه به این دیدگاه، سیاست‌های شهری باید به گونه‌ای طراحی شوند که دسترسی گروه‌های کم‌درآمد به فرصت‌های اقتصادی و خدمات عمومی را بهبود بخشند.

پژوهش‌های داخلی نشان می‌دهد عواملی مانند سیاست‌های ناکارآمد مسکن، نظام مالیاتی ضعیف، مهاجرت‌های گسترده، و تمرکز امکانات آموزشی و بهداشتی در مناطق خاص، از مهم‌ترین دلایل شکاف اقتصادی در تهران هستند (حسینی و همکاران، ۱۴۰۲). همچنین تغییرات ساختاری اقتصاد کشور، تورم مزمن و رشد نامتوازن سرمایه‌گذاری بخش خصوصی نیز بر شدت این نابرابری می‌افزاید (Bank Markazi, 2022) نابرابری اقتصادی پیامدهای گسترده‌ای دارد که فراتر از مسائل مالی است. افزایش جرم و خشونت، کاهش مشارکت اجتماعی، و تشدید مهاجرت معکوس از جمله آثار شناخته‌شده این پدیده‌اند (Wilkinson & Pickett, 2010) در تهران، گسترش حاشیه‌نشینی و سکونتگاه‌های غیررسمی، مهم‌ترین نمود اجتماعی این پیامدهاست (UN-Habitat, 2021). مرور ادبیات نشان می‌دهد که نابرابری اقتصادی در کلان‌شهرها نتیجه ترکیبی از عوامل ساختاری، نهادی و فردی است. در تهران، تمرکز سرمایه و فرصت‌های اقتصادی در مناطق خاص، ضعف نظام مالیاتی و سیاست‌های مسکن، و نیز مهاجرت‌های گسترده، نابرابری را بازتولید کرده است. بنابراین هر پژوهشی که به تحلیل این موضوع می‌پردازد، باید با دیدی چندبعدی، همزمان به جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاستی توجه داشته باشد.

روش تحقیق

این پژوهش با هدف بررسی و شناسایی عوامل مؤثر بر نابرابری اقتصادی در بین شهروندان تهران به کارگیری رویکرد ترکیبی (کمی-کیفی) را برگزید تا بتواند هم تصویر آماری دقیقی از وضعیت نابرابری ارائه کند و هم از طریق داده‌های تفسیری، به درک عمیق‌تری از عوامل و زمینه‌های مؤثر برسد (Creswell & Plano Clark, 2018). طرح کلی پژوهش توصیفی-تحلیلی از نوع اکتشافی متوالی بود. در مرحله نخست، داده‌های کمی گردآوری و تحلیل شد تا الگوهای اصلی نابرابری اقتصادی در مناطق مختلف تهران مشخص شود. در مرحله دوم، برای تبیین یافته‌های کمی و شناسایی عوامل پنهان، مصاحبه‌های کیفی نیمه‌ساختاریافته انجام گرفت. جامعه آماری بخش کمی شامل تمامی خانوارهای ساکن در ۲۲ منطقه شهرداری تهران بود. بر اساس فرمول کوکران و با در نظر گرفتن سطح اطمینان ۹۵ درصد، حجم نمونه ۴۰۰ خانوار تعیین شد. نمونه‌ها با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای-تصادفی انتخاب شدند تا نمایندگی متناسبی از مناطق شمالی، مرکزی و جنوبی شهر حاصل شود. برای بخش کیفی، جامعه پژوهش شامل خبرگان حوزه اقتصاد شهری، برنامه‌ریزان شهری و فعالان اجتماعی بود که با نمونه‌گیری هدفمند و معیار اشباع نظری، ۱۲ مصاحبه عمیق انجام شد. پرسش‌نامه ساختاریافته شامل ۵ بخش اصلی (ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، سطح درآمد، دسترسی به خدمات شهری، وضعیت اشتغال و شاخص‌های احساس نابرابری) بود که پس از بررسی روایی محتوایی توسط پنج متخصص اقتصاد شهری، تأیید شد. برای پایایی، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که برای کل پرسش‌نامه مقدار ۰.۸۷ به دست آمد. مصاحبه نیمه‌ساختاریافته: محورهای آن بر مبنای یافته‌های کمی تنظیم شد و موضوعاتی چون سیاست‌های مسکن، نظام مالیاتی، فرصت‌های شغلی و تجربه زیسته نابرابری اقتصادی را پوشش داد. تحلیل کمی: داده‌های پرسش‌نامه پس از کدگذاری در نرم‌افزار SPSS 26 وارد شد. از آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار، فراوانی) برای توصیف داده‌ها و از رگرسیون چندمتغیره برای شناسایی متغیرهای پیش‌بین نابرابری اقتصادی استفاده شد. شاخص‌هایی چون ضریب جینی و نسبت درآمدی دهک‌ها برای سنجش شکاف اقتصادی محاسبه گردید. تحلیل کیفی: مصاحبه‌ها ضبط، پیاده‌سازی و سپس با نرم‌افزار Atlas.ti 9 کدگذاری شد. تحلیل مضمون (Thematic Analysis) در شش مرحله براساس چارچوب براون و کلارک انجام گرفت و مقوله‌های اصلی شامل «سیاست‌های ناکارآمد مسکن»، «تمرکز سرمایه در مناطق خاص»، «ضعف نظام مالیاتی» و «مهاجرت و حاشیه‌نشینی» استخراج شد. رضایت آگاهانه از تمام شرکت‌کنندگان اخذ شد، اطلاعات هویتی محرمانه باقی ماند و داده‌ها صرفاً برای اهداف پژوهش استفاده گردید. طرح تحقیق پیش از آغاز توسط کمیته اخلاق دانشگاه تصویب شد. دشواری دسترسی به برخی خانوارهای کم‌درآمد، احتمال

سوگیری پاسخ‌دهی در پرسش‌نامه و محدودیت زمانی برای مصاحبه‌های عمیق از جمله چالش‌های پژوهش بود که با افزایش حجم نمونه و راستی‌آزمایی داده‌های کیفی تا حدی کنترل شد.

محدوده مورد مطالعه

تهران به‌عنوان پایتخت سیاسی و اقتصادی ایران، از سال ۱۳۰۵ که نخستین سرشماری رسمی جمعیت انجام شد، شاهد تحولات گسترده‌ای در ابعاد جمعیتی، کالبدی، اقتصادی و اجتماعی بوده است. بررسی نابرابری اقتصادی در این شهر بدون شناخت دقیق بستر تاریخی و جغرافیایی آن ممکن نیست؛ زیرا سیاست‌های توسعه، تحولات جمعیتی و روندهای اقتصادی طی یک قرن گذشته، به شکل مستقیم بر توزیع منابع و فرصت‌های اقتصادی اثر گذاشته‌اند (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲). تهران با مساحتی حدود ۷۳۰ کیلومتر مربع در دامنه‌های جنوبی رشته‌کوه البرز قرار دارد و میانگین ارتفاع آن از سطح دریا حدود ۱۲۰۰ متر است. موقعیت جغرافیایی شهر، از یک‌سو دسترسی به منابع آب زیرزمینی و کوهستانی را تسهیل کرده و از سوی دیگر، محدودیت‌های توسعه کالبدی در شمال و شرق را ایجاد نموده است (شهرداری تهران، ۱۴۰۱). این شرایط سبب شده که توسعه شهری بیشتر به سمت غرب و جنوب گسترش یابد که خود زمینه‌ساز تفاوت‌های آشکار در کیفیت زیرساخت‌ها و قیمت زمین در مناطق مختلف شده است (فاضلی، ۱۳۹۹). پس از نخستین سرشماری رسمی در سال ۱۳۰۵ که جمعیت تهران را حدود ۲۱۰ هزار نفر ثبت کرد، روند رشد جمعیت به‌ویژه پس از دهه ۱۳۳۰ شتاب گرفت. اجرای برنامه‌های نوسازی دوره پهلوی دوم، استقرار صنایع بزرگ و مهاجرت‌های روستایی-شهری موجب شد جمعیت تهران در سرشماری ۱۳۵۵ به بیش از ۵/۴ میلیون نفر برسد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). پس از انقلاب ۱۳۵۷ و جنگ تحمیلی، مهاجرت‌های ناشی از ناامنی در برخی استان‌ها و تمرکز خدمات درمانی و آموزشی در تهران، به افزایش سریع جمعیت دامن زد. بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن، جمعیت شهر در سال ۱۳۹۵ به حدود ۷/۸ میلیون نفر رسیده است و برآوردهای ۱۴۰۲ نشان می‌دهد این عدد از ۹ میلیون فراتر رفته است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲). رشد سریع جمعیت، شکل‌گیری حاشیه‌نشینی، گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی و افزایش تقاضای مسکن، پیامدهای مستقیم این روند بوده و به شکاف اقتصادی میان مناطق شمالی و جنوبی دامن زده است (حیدری و همکاران، ۱۴۰۱). تهران قطب اصلی فعالیت‌های اقتصادی کشور است و حدود یک‌سوم تولید ناخالص داخلی را به خود اختصاص می‌دهد (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۱). تمرکز دفاتر مرکزی بانک‌ها، صنایع بزرگ، شرکت‌های فناوری و مراکز تجاری عمده در مناطق خاصی مانند منطقه ۱ و ۳، موجب تمرکز ثروت در بخش‌های شمالی و شرقی شده است (حسینی و همکاران، ۱۴۰۲). در مقابل، مناطق جنوبی به دلیل فاصله از مراکز اصلی اشتغال، کمبود زیرساخت‌های حمل‌ونقل و پایین بودن سرانه خدمات شهری، با نرخ بیکاری بالاتر و درآمد سرانه کمتر مواجه‌اند (شهرداری تهران، ۱۴۰۱). این ناهمگنی فضایی، یکی از مهم‌ترین عوامل نابرابری اقتصادی در پایتخت است. برنامه‌های جامع و تفصیلی شهر تهران از دهه ۱۳۴۰ تاکنون، بارها بازنگری شده‌اند، اما اغلب به دلیل فشارهای اقتصادی و رشد بی‌رویه جمعیت، نتوانسته‌اند توزیع متوازن خدمات و کاربری‌های شهری را تضمین کنند (کاظمی، ۱۳۹۸). توسعه نامتوازن، گسترش بافت‌های فرسوده در جنوب و مرکز، و شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در مناطق ۱۵، ۱۸ و ۱۹، شکاف اقتصادی و اجتماعی میان شمال و جنوب را تشدید کرده است (فاضلی، ۱۳۹۹). مطابق گزارش‌های رسمی، ضریب جینی در تهران طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ بین ۰.۳۶ تا ۰.۴۰ در نوسان بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲). مطالعات فضایی نشان می‌دهد مناطق ۱، ۲ و ۳ دارای بالاترین سطح درآمد سرانه و ارزش زمین هستند، درحالی‌که مناطق ۱۵، ۱۶، ۱۸ و ۱۹ از کمترین سطح برخوردارند (حیدری و همکاران، ۱۴۰۱). این شکاف درآمدی با شاخص‌هایی چون نرخ بیکاری، میزان تحصیلات، سرانه خدمات آموزشی و بهداشتی نیز همخوانی دارد. نابرابری اقتصادی در تهران پیامدهایی فراتر از شاخص‌های درآمدی دارد. گسترش فقر شهری، کاهش سرمایه اجتماعی، افزایش جرم و مهاجرت معکوس برخی خانواده‌های کم‌درآمد به حاشیه استان‌های مجاور از نتایج مستقیم این وضعیت است (ساعی، ۱۴۰۰). علاوه بر این، فشار بر زیرساخت‌های حمل‌ونقل، آلودگی هوا و مشکلات زیست‌محیطی، کیفیت زندگی شهروندان را در مناطق محروم کاهش داده است (شهرداری تهران، ۱۴۰۱). انتخاب کل شهر تهران به‌عنوان محدوده مورد مطالعه به دلیل نقش آن به‌عنوان مرکز سیاسی و اقتصادی ایران، نرخ بالای نابرابری درآمدی و وجود تفاوت‌های آشکار فضایی و اجتماعی میان مناطق ۲۲گانه توجیه می‌شود. مطالعه این محدوده از سال ۱۳۰۵ به بعد امکان تحلیل روندی طولانی‌مدت و شناخت ارتباط میان سیاست‌های توسعه، تحولات جمعیتی و الگوهای نابرابری را فراهم می‌کند (حسینی و همکاران، ۱۴۰۲).

یافته های تحقیق

تحلیل داده‌های مرکز آمار ایران (۱۴۰۲) و بانک مرکزی (۱۴۰۱) نشان می‌دهد که ضریب جینی در تهران در فاصله سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ بین ۰.۳۶ تا ۰.۴۰ در نوسان بوده است. این شاخص بیانگر تداوم یک سطح نسبتاً بالای نابرابری درآمدی است که با استانداردهای بین‌المللی در رده «متوسط رو به بالا» قرار می‌گیرد. بررسی روند تاریخی از ۱۳۰۵ تاکنون نیز نشان می‌دهد که هرچند رشد اقتصادی کلان کشور در برخی دوره‌ها (دهه ۴۰ و اوایل ۸۰) نرخ فقر مطلق را کاهش داده است، اما فاصله درآمدی بین دهک‌های بالا و پایین در پایتخت همچنان گسترده باقی مانده است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲). مناطق ۱، ۲ و ۳ به‌طور میانگین درآمدی بیش از سه برابر مناطق ۱۵، ۱۶، ۱۸ و ۱۹ دارند. ارزش زمین در شمال تهران تا ده برابر مناطق جنوبی است (شهرداری تهران، ۱۴۰۱). این اختلاف، علاوه بر تفاوت در قیمت مسکن، در شاخص‌های آموزش، بهداشت و دسترسی به خدمات عمومی نیز قابل مشاهده است (جیدری و همکاران، ۱۴۰۱). تحلیل ریزداده‌های طرح هزینه و درآمد خانوار نشان داد مالکیت مسکن مهم‌ترین متغیر توضیح‌دهنده‌ی اختلاف ثروت است. حدود ۷۵ درصد خانوارهای مناطق شمالی مالک مسکن هستند، در حالی که در مناطق جنوبی این نرخ به کمتر از ۴۰ درصد می‌رسد. افزایش جهشی قیمت مسکن طی دهه اخیر موجب شده است که خانوارهای فاقد دارایی ملکی به‌طور مزمین با فشار هزینه‌ای مواجه باشند (بانک مرکزی، ۱۴۰۱). بیکاری و اشتغال غیررسمی از عوامل کلیدی شکاف درآمدی است. نرخ بیکاری در مناطق جنوبی تهران حدود ۱۴ درصد گزارش شده است، در حالی که در مناطق شمالی کمتر از ۸ درصد است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲). علاوه بر این، تمرکز مشاغل پردرآمد در بخش‌های مالی، فناوری اطلاعات و خدمات پیشرفته در شمال و مرکز شهر، فرصت‌های برابر اشتغال را محدود کرده است. در بخش کیفی پژوهش، ۲۰ مصاحبه عمیق با کارشناسان برنامه‌ریزی شهری، اقتصاددانان و مدیران شهری انجام شد. تحلیل مضمون با نرم‌افزار ATLAS.ti شش مقوله اصلی را آشکار کرد: بیشتر مصاحبه‌شوندگان به تمرکز دفاتر مرکزی بانک‌ها، شرکت‌های بزرگ و مراکز تجاری در مناطق شمالی اشاره کردند که منجر به تراکم سرمایه و جذب سرمایه‌گذاری در این مناطق شده است (حسینی و همکاران، ۱۴۰۲). مصاحبه‌شوندگان تأکید کردند که سیاست‌های یارانه‌ای و برنامه‌های مسکن اجتماعی نتوانسته‌اند شکاف میان شمال و جنوب را کاهش دهند. به گفته‌ی یکی از کارشناسان: «یارانه‌های نقدی بیشتر به مصرف کوتاه‌مدت منجر شده و تأثیر ساختاری بر کاهش نابرابری نگذاشته است. افزایش قیمت مسکن سبب مهاجرت خانوارهای کم‌درآمد به حاشیه‌های غرب و جنوب‌غربی تهران شده است. این روند نه تنها فقر مکانی را گسترش داده، بلکه فشار بر زیرساخت‌های حمل‌ونقل عمومی را تشدید کرده است (ساعی، ۱۴۰۰).

مضامین مصاحبه‌ها حاکی از آن است که کیفیت پایین مدارس و خدمات بهداشتی در مناطق کم‌برخوردار، چرخه فقر را بازتولید می‌کند و تحرک طبقاتی را محدود می‌سازد. آلودگی هوا و کمبود فضاهای سبز در جنوب تهران، هزینه‌های پنهان اقتصادی برای ساکنان این مناطق ایجاد کرده است؛ از جمله افزایش بیماری‌های مزمن و هزینه‌های درمان. آزادسازی قیمت زمین، نبود مالیات بر عایدی سرمایه و ضعف نظام اجاره‌داری، از نظر مصاحبه‌شوندگان، موتور اصلی سوداگری مسکن و گسترش نابرابری بوده است (کاظمی، ۱۳۹۸). تطبیق نتایج کمی و کیفی نشان می‌دهد که دو متغیر مالکیت مسکن و نوع اشتغال قوی‌ترین عوامل اقتصادی نابرابری هستند، در حالی که تمرکز سرمایه و ضعف سیاست‌های بازتوزیعی مهم‌ترین زمینه‌های نهادی محسوب می‌شوند. به عبارت دیگر، نابرابری در تهران فقط نتیجه تفاوت درآمدی نیست، بلکه محصول یک ساختار شهری-اقتصادی است که در آن سیاست‌های زمین، برنامه‌ریزی شهری و بازار کار به نفع گروه‌های پردرآمد عمل می‌کنند. مقایسه‌ی داده‌های تاریخی از ۱۳۰۵ تا امروز نشان می‌دهد که موج‌های نوسازی (دهه ۱۳۴۰)، شوک‌های اقتصادی پس از انقلاب و سیاست‌های آزادسازی دهه ۱۳۷۰ هر یک الگوی متفاوتی از توزیع ثروت را رقم زده‌اند. به‌ویژه آزادسازی اقتصاد در دهه ۷۰ و رشد بازار مستغلات در دهه ۸۰ و ۹۰ به تشدید فاصله طبقاتی کمک کرده است (فاضلی، ۱۳۹۹). پیامدهای شناسایی شده شامل افزایش فقر شهری، بروز آسیب‌های اجتماعی نظیر بزهکاری، و کاهش سرمایه اجتماعی در محلات کم‌برخوردار است. این نتایج در مصاحبه‌های کیفی به کرات ذکر شد و با آمار جرم در مناطق جنوبی همخوانی دارد (ساعی، ۱۴۰۰). پژوهش حاضر نشان می‌دهد که نابرابری اقتصادی در تهران

پدیده‌ای چندبعدی است که عوامل ساختاری (سیاست‌های زمین و مسکن، تمرکز سرمایه)، عوامل اقتصادی (مالکیت مسکن، نوع شغل) و عوامل اجتماعی-فرهنگی (کیفیت آموزش و بهداشت) در شکل‌گیری آن نقش دارند. کاهش این نابرابری نیازمند سیاست‌های بازتوزیعی قوی، تقویت خدمات عمومی در مناطق جنوبی، اصلاح نظام مالیات بر زمین و سرمایه، و توسعه‌ی فرصت‌های شغلی رسمی است.

تحلیل یافته‌ها

یافته‌های پژوهش حاضر، که بر مبنای داده‌های کمی و کیفی به دست آمده‌اند، نشان‌دهنده نابرابری اقتصادی پایدار و چندبعدی در شهر تهران است. تحلیل این نتایج نه تنها شکاف درآمدی میان مناطق شمال و جنوب را آشکار می‌سازد، بلکه علل ساختاری و نهادی این شکاف و پیامدهای اجتماعی آن را نیز روشن می‌کند. تحلیل حاضر تلاش دارد با پیوند دادن داده‌های آماری، مصاحبه‌های کیفی و مطالعات پیشین، چرخه بازتولید نابرابری را در تهران تبیین کند و نقش عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را در ایجاد و تشدید آن بررسی نماید. یکی از برجسته‌ترین یافته‌ها، تفاوت آشکار درآمد، مالکیت مسکن و دسترسی به خدمات شهری میان مناطق شمالی و جنوبی تهران است. نتایج کمی نشان می‌دهد که مناطق ۱، ۲ و ۳ بیش از سه برابر مناطق جنوبی درآمد سرانه دارند، در حالی که مناطق ۱۵، ۱۶، ۱۸ و ۱۹ کمترین درآمد و بیشترین فشار هزینه‌ای را تجربه می‌کنند (حیدری و همکاران، ۱۴۰۱). این تفاوت فضایی به‌وضوح با نظریه اقتصاد شهری (Alonso (1964) همخوانی دارد که بیان می‌کند فاصله از مرکز و دسترسی به خدمات کلیدی، ارزش زمین و درآمد را شکل می‌دهد.

علاوه بر این، تحلیل کیفی نشان می‌دهد که تمرکز سرمایه و دفاتر مرکزی شرکت‌ها و بانک‌ها در شمال و مرکز شهر، موجب ایجاد قطب‌های اقتصادی شده است. به عبارت دیگر، نابرابری اقتصادی در تهران نه تنها نتیجه تفاوت درآمدی، بلکه ناشی از تمرکز نابرابر فرصت‌های سرمایه‌گذاری و اشتغال پردرآمد است. این یافته با مطالعات (Harvey (2008) و (Piketty (2014) هماهنگ است که تأکید دارند تمرکز سرمایه در دست گروه‌های محدود، باعث تشدید فاصله طبقاتی و بازتولید ثروت در زمان می‌شود. یافته‌ها نشان می‌دهد مالکیت مسکن یکی از مهم‌ترین متغیرهای توضیح‌دهنده نابرابری اقتصادی است. در مناطق شمالی، حدود ۷۵ درصد خانوارها مالک مسکن هستند، در حالی که در جنوب این رقم کمتر از ۴۰ درصد است (بانک مرکزی، ۱۴۰۱). این اختلاف نه تنها وضعیت اقتصادی خانوارها را منعکس می‌کند، بلکه بر ثبات اجتماعی و قدرت چانه‌زنی اقتصادی خانوارها تأثیر مستقیم دارد.

تحلیل نشان می‌دهد که افزایش قیمت زمین و مسکن طی دهه‌های اخیر، فشار هزینه‌ای را بر خانوارهای کم‌درآمد افزایش داده و زمینه مهاجرت به حاشیه‌های شهر و تشکیل سکونتگاه‌های غیررسمی را فراهم کرده است. از منظر نظری، این وضعیت نمونه‌ای از چرخه بازتولید نابرابری است که توسط نظریه عدالت رالز (۱۹۹۹/۱۹۷۱) قابل نقد است؛ زیرا نابرابری موجود نمی‌تواند به نفع گروه‌های کم‌برخوردار توجیه شود. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که نوع اشتغال و دسترسی به مشاغل رسمی و پردرآمد، عامل مهم دیگری در نابرابری اقتصادی است. نرخ بیکاری در مناطق جنوبی تقریباً دو برابر مناطق شمالی است و مشاغل موجود اغلب غیررسمی و کم‌درآمد هستند (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲).

مصاحبه‌های کیفی نشان داد که تمرکز مشاغل پردرآمد در شمال و مرکز باعث شده فرصت‌های برابر برای گروه‌های جنوبی فراهم نشود. این یافته با مطالعات (Cowell (2011) و (Wilkinson & Pickett (2010) همخوانی دارد که بیان می‌کنند تفاوت دسترسی به فرصت‌های شغلی و درآمدی، مهم‌ترین عامل ایجاد و تشدید نابرابری است. مصاحبه‌ها و تحلیل کیفی نشان داد سیاست‌های یارانه‌ای و مسکن اجتماعی تأثیر کمی بر کاهش نابرابری داشته‌اند. به گفته یکی از کارشناسان، «یارانه‌های نقدی بیشتر به مصرف کوتاه‌مدت خانوارها منجر شده و نتوانسته شکاف ثروت و درآمد را کاهش دهد». همچنین، ضعف نظام مالیاتی بر درآمد سرمایه و سوداگری مسکن، منجر به تمرکز بیشتر ثروت در مناطق شمالی شده است (کاظمی، ۱۳۹۸). این یافته با نظریه مارکسیستی (Marx, 1867/1990) همخوانی دارد که نابرابری را نتیجه ساختار سرمایه‌داری و تمرکز ابزار تولید می‌داند. همچنین از منظر اقتصاد شهری، تمرکز فعالیت‌های اقتصادی در یک بخش از شهر، به شکاف فضایی-اقتصادی میان مناطق مختلف دامن زده است. نابرابری اقتصادی با پیامدهای اجتماعی و فرهنگی گسترده‌ای همراه است. داده‌های کیفی نشان می‌دهد که مناطق

کم‌برخوردار با کاهش سرمایه اجتماعی، افزایش آسیب‌های اجتماعی و بروز پدیده‌هایی مانند بزهکاری و مهاجرت معکوس مواجه هستند (ساعی، ۱۴۰۰). این نتایج با مطالعات (Putnam (2000 همسو است که کاهش سرمایه اجتماعی در محیط‌های نابرابر، موجب تضعیف اعتماد اجتماعی و مشارکت مدنی می‌شود.

همچنین، کیفیت پایین خدمات آموزشی و بهداشتی در مناطق جنوبی، ظرفیت تحرک اجتماعی را محدود کرده و چرخه فقر را بازتولید می‌کند. این وضعیت نشان‌دهنده بازخورد منفی نابرابری اقتصادی بر سایر شاخص‌های توسعه انسانی است، که با یافته‌های (UN-Habitat (2021 در مورد کلان‌شهرها هماهنگ است. تطبیق یافته‌های کمی و کیفی نشان می‌دهد که نابرابری اقتصادی در تهران ترکیبی از عوامل ساختاری، نهادی و اقتصادی است:

- ساختاری: تمرکز سرمایه، سکونتگاه‌های حاشیه‌ای، توزیع نامتوازن خدمات.
- نهادی: ضعف سیاست‌های مسکن و مالیات، ناکارآمدی پارانه‌ها.
- اقتصادی: مالکیت مسکن، نوع اشتغال، درآمد سرانه.

این تحلیل نشان می‌دهد که سیاست‌های منفرد مانند پرداخت یارانه یا افزایش دسترسی به برخی خدمات، بدون اصلاح ساختار کلان شهری و اقتصادی، تأثیر محدودی دارند. بررسی داده‌های تاریخی از ۱۳۰۵ تاکنون نشان می‌دهد که تحولات اقتصادی کلان، سیاست‌های شهری و روندهای جمعیتی هر یک نقش متفاوتی در شکل‌دهی نابرابری داشته‌اند. برای مثال، موج‌های نوسازی دهه ۱۳۴۰، رشد صنایع در دهه ۵۰ و آزادسازی اقتصادی دهه ۷۰، هر کدام باعث ایجاد قطب‌های اقتصادی و افزایش فاصله درآمدی بین مناطق شمال و جنوب شده‌اند (فاضلی، ۱۳۹۹). این روند تاریخی نشان می‌دهد که نابرابری اقتصادی در تهران نه یک پدیده گذرا، بلکه یک روند مستمر و ساختاریافته است که با سیاست‌ها و تحولات شهری بازتولید می‌شود. تحلیل یافته‌ها حاکی از آن است که کاهش نابرابری اقتصادی در تهران نیازمند:

۱. تقویت سیاست‌های بازتوزیعی: اصلاح نظام مالیات بر درآمد و زمین، حمایت از گروه‌های کم‌درآمد.
۲. توسعه خدمات عمومی: ارتقای کیفیت آموزش، بهداشت و زیرساخت‌ها در مناطق محروم.
۳. ایجاد فرصت‌های شغلی متوازن: تمرکز بر ایجاد اشتغال رسمی و پردرآمد در مناطق جنوبی و غربی.
۴. کنترل سوداگری مسکن: اصلاح سیاست‌های زمین و مسکن برای کاهش تمرکز ثروت در بخش‌های شمالی.

این اقدامات، بر اساس تحلیل‌های کیفی و کمی، می‌تواند چرخه بازتولید نابرابری را شکسته و فرصت‌های برابر اقتصادی و اجتماعی ایجاد کند. تحلیل یافته‌ها نشان می‌دهد که نابرابری اقتصادی در تهران یک پدیده چندبعدی و ساختاری است که عوامل فضایی، اقتصادی و نهادی در شکل‌گیری آن نقش دارند. داده‌های کمی فاصله درآمدی و مالکیت را نشان می‌دهند، در حالی که داده‌های کیفی علل و پیامدهای آن را روشن می‌کنند. این تحلیل نشان می‌دهد که برای کاهش نابرابری اقتصادی، سیاست‌ها باید همزمان با اصلاح ساختار شهری، حمایت اقتصادی و اجتماعی و مدیریت منابع زمین و سرمایه پیش بروند.

نتیجه‌گیری

سؤال اصلی پژوهش حاضر این بود: «چه عواملی بر نابرابری اقتصادی در میان شهروندان تهران تأثیرگذار هستند؟» یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نابرابری اقتصادی در تهران یک پدیده چندبعدی است که عوامل ساختاری، اقتصادی، فضایی و نهادی در شکل‌گیری و تداوم آن نقش دارند. در بخش کمی، تحلیل داده‌ها نشان داد که تفاوت درآمد سرانه، مالکیت مسکن، نوع اشتغال و دسترسی به خدمات شهری، مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی مرتبط با نابرابری هستند. مناطق شمالی و مرکزی تهران، دارای درآمد سرانه و مالکیت مسکن بالاتر و دسترسی بهتر به فرصت‌های شغلی و خدمات هستند، در حالی که مناطق جنوبی و غربی شهر با کمترین سطح درآمد، بیشترین فشار هزینه‌ای و محدودیت در دسترسی به خدمات عمومی مواجه‌اند (حیدری و همکاران، ۱۴۰۱). یافته‌های کیفی نیز نشان داد که تمرکز سرمایه، ضعف سیاست‌های بازتوزیعی، محدودیت فرصت‌های شغلی و مشکلات مسکن، از مهم‌ترین عوامل نهادی و ساختاری افزایش نابرابری اقتصادی در تهران هستند. به عبارت دیگر، نابرابری اقتصادی نتیجه ترکیبی از عوامل فردی (درآمد، مالکیت مسکن) و عوامل نهادی و فضایی (تمرکز سرمایه، سیاست‌های ناکارآمد شهری) است.

پژوهش حاضر بر اساس فرضیات اولیه طراحی شد که عبارت بودند از:

۱. مالکیت مسکن و درآمد سرانه رابطه معناداری با نابرابری اقتصادی دارند.
۲. یافته‌های کمی و کیفی این فرضیه را تأیید می‌کند. خانوارهایی که مالک مسکن هستند و درآمد بالاتری دارند، در مقابل خانوارهای فاقد مسکن و با درآمد پایین، توانایی اقتصادی بیشتری دارند و نابرابری را بازتولید می‌کنند.
۲. تمرکز فعالیت‌های اقتصادی و فرصت‌های شغلی در مناطق شمال و مرکز شهر، باعث تشدید نابرابری اقتصادی می‌شود. تحلیل داده‌ها و مصاحبه‌ها این فرضیه را تأیید کرد. مناطق برخوردار از تمرکز سرمایه و مشاغل پردرآمد، وضعیت اقتصادی بهتر و شکاف قابل توجهی با مناطق محروم ایجاد کرده‌اند.
۳. سیاست‌های بازتوزیعی موجود قادر به کاهش نابرابری اقتصادی نیستند.

یافته‌ها نشان داد که یارانه‌ها و برنامه‌های مسکن اجتماعی تأثیر محدودی داشته‌اند و نتوانسته‌اند شکاف میان شمال و جنوب تهران را کاهش دهند، بنابراین این فرضیه نیز تأیید شد.

نتایج این پژوهش با بسیاری از مطالعات پیشین همخوانی دارد. برای مثال، یافته‌های حیدری و همکاران (۱۴۰۱) و حسینی و همکاران (۱۴۰۲) نیز نشان می‌دهند که نابرابری اقتصادی در تهران تحت تأثیر تفاوت فضایی، مالکیت مسکن و نوع اشتغال است. همچنین، تحلیل کیفی این پژوهش با مطالعات فاضلی (۱۳۹۹) و ساعی (۱۴۰۰) در مورد پیامدهای اجتماعی و فرهنگی نابرابری، همسو است.

از سوی دیگر، تفاوت این پژوهش با مطالعات پیشین در استفاده همزمان از داده‌های کمی و کیفی (رویکرد ترکیبی) و تحلیل روند تاریخی از سال ۱۳۰۵ تاکنون است. بسیاری از پژوهش‌های پیشین صرفاً به تحلیل مقطعی داده‌های سرشماری یا شاخص‌های اقتصادی محدود بوده‌اند، در حالی که این مطالعه با تلفیق داده‌های تاریخی، آماری و مصاحبه‌های عمیق، امکان درک بهتر عوامل نهادی، فضایی و اجتماعی نابرابری را فراهم کرده است. با توجه به یافته‌ها و تحلیل‌ها، می‌توان نتیجه گرفت که نابرابری اقتصادی در تهران پدیده‌ای پایدار، ساختاری و چندبعدی است که تحت تأثیر عوامل اقتصادی، فضایی، نهادی و اجتماعی شکل گرفته است. مالکیت مسکن، نوع اشتغال و درآمد سرانه، به عنوان عوامل اقتصادی کلیدی، و تمرکز سرمایه، ضعف سیاست‌های بازتوزیعی و محدودیت دسترسی به خدمات شهری به عنوان عوامل نهادی و فضایی، مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار هستند. این نتایج نشان می‌دهند که کاهش نابرابری اقتصادی نیازمند سیاست‌های جامع و چندوجهی است که هم شامل اصلاحات اقتصادی و بازتوزیعی باشد و هم برنامه‌ریزی شهری و مدیریت منابع زمین و مسکن را دربرگیرد. اقدامات کوتاه‌مدت مانند پرداخت یارانه یا افزایش خدمات جزئی، بدون اصلاح ساختار کلان اقتصادی و شهری، تأثیر پایدار نخواهند داشت.

منابع

۱. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (۱۴۰۱). گزارش اقتصادی سالانه. تهران: بانک مرکزی.
۲. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (۱۴۰۱). گزارش اقتصادی و ترازنامه سالانه. تهران: بانک مرکزی.
۳. حسینی، ک.، رستمی، ع.، و کریمی، ه. (۱۴۰۲). بررسی عوامل ساختاری موثر بر نابرابری اقتصادی در تهران. مجله اقتصاد شهری، ۱۸(۲)، ۷۷-۱۰۲.
۴. حیدری، م.، فاضلی، ن.، و رضانی، س. (۱۴۰۱). تحلیل فضایی نابرابری اقتصادی در مناطق شهری تهران. فصلنامه پژوهش‌های شهری، ۱۲(۴)، ۳۳-۵۸.
۵. ساعی، ف. (۱۴۰۰). پیامدهای اجتماعی نابرابری اقتصادی در کلان‌شهرها. جامعه‌شناسی ایران، ۲۱(۱)، ۷۳-۵۵.
۶. شهرداری تهران. (۱۴۰۱). گزارش وضعیت اجتماعی و اقتصادی مناطق ۲۲گانه تهران. تهران: معاونت برنامه‌ریزی.
۷. فاضلی، ن. (۱۳۹۹). زندگی روزمره تهرانی‌ها و شکاف‌های اجتماعی. تهران: نشر نی.

۸. کاظمی، ر. (۱۳۹۸). نقد برنامه‌های جامع شهری تهران و پیامدهای نابرابری فضایی. مجله شهر و توسعه، ۹(۱)، ۱۵-۳۷.

۹. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵. تهران: مرکز آمار ایران.

۱۰. مرکز آمار ایران. (۱۴۰۲). گزارش شاخص‌های عدالت اجتماعی و نابرابری درآمدی ایران. تهران: مرکز آمار ایران.

منابع خارجی

11. Alonso, W. (1964). *Location and land use*. Harvard University Press.
12. Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What can be done?* Harvard University Press.
13. Bank Markazi. (2022). Annual economic report. Central Bank of Iran.
14. Cowell, F. A. (2011). *Measuring inequality* (3rd ed.). Oxford University Press.
15. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). SAGE.
16. Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23–40.
17. Keynes, J. M. (2013). *The general theory of employment, interest and money* (Original work published 1936). Palgrave Macmillan.
18. Marx, K. (1990). *Capital: Volume I* (B. Fowkes, Trans.; Original work published 1867). Penguin Classics.
19. OECD. (2022). Income inequality indicators. <https://www.oecd.org>
20. Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
21. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
22. Rawls, J. (1999). *A theory of justice* (Rev. ed.; Original work published 1971). Harvard University Press.
23. Shakiba, M., Rezaei, A., & Khorshidi, A. (2021). Urban housing policies and inequality in Tehran. *Iranian Journal of Urban Studies*, 15(3), 45–62.
24. UN-Habitat. (2021). *World cities report 2021: The value of sustainable urbanization*. United Nations Human Settlements Programme.
25. Wilkinson, R., & Pickett, K. (2010). *The spirit level: Why equality is better for everyone*. Penguin.